

МИЛИСАВ САВИЋ

О ПУТОПИСУ СТУДЕНИЦА ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

Све до године 1833, када је проглашен Други хаџишериф, манастир Студеница налазио се у Турском царству, тако да путописци с почетка 19. века, и српски и страни, нису били у могућности да га посете. Крећући се према Ариљу, Јоаким Вујић нашао се на тридесетак километара од чувене Немањинке лавре. Вујић је, готово до ситница, описао Студеничку ризницу, која је била измештена у манастир Каленић¹. Ни Димтрије Давидовић није успео да стигне до Студенице, али је обишао Жичу, тада порушену, која се налазила четрдесет километара ниже од Студенице, на Ибру, и о том боравку објавио краћи текст у *Лейхойису майице срјске*². Ђорђе Магарашевић је ушао у Србију код Шапца и његов путопис углавном прича о ваљевском округу и Тополи³. Пирх је пак описао источну Србију, задржавши се дуже у два значајна манастира, Манасији и Раваници⁴.

По припајању Кнежевине Србији Студенице и Ибарске долине до данашње варошице Рашке 1833. године, ходочашће у задужбину Стевана Немање сматра се светом и патриотском обавезом тадашње политичке и културне елите, тим пре што су најчувенији

¹ Јоакима Вуича *Славено-Сербскаџо Сјисаџеља Пуџеџестџивје џо Србџи* : во крајџцџ собџтџвенномџ рукомџ нџџовомџ сјисано у Крајоевџу у Србџи, 1828.

² Давидовић, Димитрије: *Жича, Монаџтџрь у Србџи, зџганџ измеђ 1190 и 1224 џод. Лейхойис майице срјске*, 1828, година 4, частица 2, стр. 9–22.

³ Магарашевић је своје путописне импресије, „сентименталне” објавио у *Лейхойису* током 1828. и 1829. године (XIII, XIV, XVI и XIX свеска) под насловом *Писма Филосерба*. Сви текстови су касније објављени у Панчеву: *Ђорђа Магарашевића Пуџовање џо Србџи у 1827. џодџни*, без године.

⁴ *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, Берлин (1830), Пирх, Ото Дубислав, *Пуџовање џо Србџи у џодџни 1829*, Београд 1899.

манастири у Старој Србији (Пећка патријаршија, Дечани, Грачаница, Сопоћани, Петрова црква), и даље били недоступни. Кнез Милош је одмах приступио обнови манастира⁵.

Први значајнији научни радник и писац који је посетио Студеницу био је Јанко Шафарик⁶. Он је у кратким цртама описао Велику (Богородичну) и Малу (Краљеву) цркву и преписао два записа, по један из сваке цркве. Министарству просвете предлаже да се што пре црква „опише”, и архитектонски и сликарски („начертају” и „копирају”), а да се скулптуре у камену „изрежу”. И све то да се у особитом делу „на свет изда”. Шафарик није отишао до Савине испоснице, али је чуо да у њој има књига, па тим поводом упозорава Министарство да што пре приступити прикупљању старина како „највеће светиње и древни споменици славе српске” не би пропадали.

Четрнаест година после Шафарика у Студеницу пристиже Феликс Каниц. Године 1861. у Бечу објављује студију *Римски налази у Србији (Die romischen Funde in Serbien)*, а следеће *Српски византијски споменици (Serbiens byzantinische Monumente)*, која се истовремено појављује и на српском, у издању Српског ученог друштва и преводу Александра Сандића. Књига је опремљена ауторовим цртежима и акварелима. У *Српским византијским споменицима* Каниц је први пут писао о Студеници, којој ће иначе враћати у наредним делима, од којих је најпознатије *Србија, земља и сјановницитво од римској доба до краја XIX века (Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart, 1904)*.

Каницев прилог о Студеници у *Српским византијским споменицима* сажет је и примеран таквој врсти књиге, којој јој је циљ да у форми научно-популарног водича представи историјско и културно благо једног народа, до тада углавном непознатог Европи. Он пише да је цркву саградио Стеван Немања, али помиње Светог Саву и његову улогу у помирењу браће Стефана и Вукана. Дobar део текста Каниц посвећује архитектури и скулпторским украсима главне цркве, налазећи сличности са једном грчком црквом на

⁵ Шакота, Мирјана: *Студеничка ризница*, Београд, 2015.

⁶ Шафарик је по налогу Министарства просвете од 26. јула до 5. септембра обишао већи део Србије, са задатком да опише не само старе манастире, утврде, књиге, повеље и друге предмете од историјско-културног значаја већ и ретке животињске и биљне врсте. О том свом путовању подноси извештај Министарству просвете 28. септембра 1846. Део извештаја штампао је Љубомир П. Ненадовић у *Шумадинки*, 1850, број 35, не стигавши да га објави у целини, јер је даље издавање часописа забрањено. Комплетан Шафариков текст приредили су и публиковали Љубомир Дурковић-Јакшић и Милоје Ж. Николић, *Др Јанко Шафарик – Извјештаје о путовању по Србији 1846. године*, Завод за заштиту споменика културе Ваљево, 1993.

Сабинском брегу у Риму и црквом Свете Амброзије у Милану. За фреске одваја неколико реченица, каже да су оштећене, а да су неке недавно осликане, и то по „старински”. За Милутинову задужбину само каже да је лепа црквица, у којој постоји натпис о години градње и ктитору. У главној цркви чувају се мошти Стефана Првовенчаног, за које је кнез Александар Карађорђевић наручио нови ковчег из Беча. Свој текст Каниц завршава описом живота калуђера (са ђацима има их десетак), који живе скромно, у кућицама „по турски сазиданим” поред звонаре. „Али ово је најбогатији манастир у земљи и има највише душа у њему”, закључује Каниц.

Годину дана по објављивању Каницове књиге у Студеницу свраћа, успут, као школски надзорник који је упућен да обиђе школе у околини Рашке, Милан Ђ. Милићевић⁷. Он не помиње да је читао Каница, али не треба искључити вероватноћу да јесте.

У то време, Милићевић је млади писац, под великим утицајем идеја Вука Стефановића Караџића. Задатак књижевности је у првом реду да просвећује, а непроцењива ризница тема налази се у народном животу и обичајима, које треба описати вуковским језиком, односно језиком обичних сељака. Важан део народне традиције представљали су и манастири којима је посветио и посебну књигу⁸.

Милићевић је писао много, аутор је преко стотинак наслова, и тај његов шаренолик рад, од путописа до етнографских белешка, од приповедака до скупљања народних легенди и прича, више је одавао марљивог и страственог поклоника књижевности него великог и аутентичног писца, што су приметили и Јован Скерлић⁹ и Тихомир Р. Ђорђевић¹⁰. Али његов рад је и те како био потребан тадашњој Србији, а неке од његових књига, као *Поменик знаменитих људи у српској народној новој времена* или *Живот Срба сељака* нису ни до данас изгубили значај, наглашава Јован Деретић¹¹.

⁷ Милићевић Ђ., Милан: *Белешке уз њуј кроз њеј окружја њо Србији*, Београд, 1862.

⁸ Милићевић Ђ., Милан: *Манастири у Србији*, Београд, 1867. Текст је пре тога објављен у *Гласнику Српској ученој друштва*, 1867, бр. 1.

⁹ Скерлић, Јован: *Историја српске књижевности*, Београд, 1914. „Богословац по струци, без темељног стручног образовања, пишући у доба када научан и књижеван рад није био специјализован, у ствари, један вредан и плодан самоук, Милићевић се бавио свим тим различним пословима као нестручњак, не створивши ништа велико и трајно, урадивши много за живота, али оставивши мало за собом”, стр. 254.

¹⁰ Ђорђевић, Тихомир: *Сјојодишњица рођења М. Ђ. Милићевића, Српски књижевни гласник*, нова серија, књ. 33, бр. 4, 1931. „Без Милићевића би толике и толике наше ствари остале непознате; без њега не би било ни многих других дела којима су његови радови послужили било као грађа било као подстек”, стр. 259.

¹¹ Деретић, Јован: *Историја српске књижевности*, Београд, 2003, стр. 848.

Милићевићеве белешке много више имају путописног од његових претходника, Шафарика и Каница. Он своју причу о Студеници почиње описом уласка у Ибарску долину, поклањајући посебну пажњу граду Маглич.

Стару, добро очувану тврђаву градила је, по причању сељака, проклета Јерина. Ништа ново, јер за готово све тврђаве, вели Милићевић, народ тврди да их је подигла жена Ђурђа Бранковића, а тако нешто чуо је – наводи Милићевић – и руски путописац и историчар Александар Гилфердинг¹². Он покушава, прилично обазриво, да одбрани Јерину од гласина као о злој жени.

Опис пута преко планине Ђакова своди се на помен неколико места, за које се веже пренос моштију Стефана Првовенчаног из Каленића и за један рибњак кнеза Милоша.

Године 1862. маја 24. Милићевић записује: „О, нема радости која би се могла испоредити с оном радошћу, у којој је пливало срце моје пред отвореним светим ћивотом Светога Симона, краља србског”. И даље: „Не видевши Студенице, Србин не може имати пуног појма о прошлости рода свога”. Овакви изливи романтичарских заноса чести су у тексту.

Милићевић је описао спољашни изглед главне цркве и њене скулпторске украсе, забележивши да је кубе оправљено за време „прве владе срећно заспалог кнеза Милоша”. Преписао је и пет записа за зидова главне и мале цркве и са једне иконе. Из студеничке ризнице издвојио је 9 предмета, оставивши напомену да се није бавио писмима, јер су она већ „печатана” у књизи Јоакима Вујића.

Милићевић помиње и трећу црквицу, Светог Николе, али без детаљнијег описа.

Путописну белешку о манастиру завршава као и Каниц (што је потврда да је ипак био упознат са Каницовом књигом): браће има 11 (толико је и код Каница): послови („администрација”) не обављају се као би ваљало: кроз порту протиче вода, али је воденица „батаљена”. Он примећује да за време вечере иза сваког духовника стоји ђак („двори га”), а овамо се не сећа са да добро опере тањире. И присуство ђака с крштеним рукама смета разговору. Ови критички тонови према свештенству у духу су Вукове критичке, трезвене прозе.

Одлуку да посети Студеницу за време ферија 1863. Владан Ђорђевић је вероватно донео после појављивања Каницове књиге и на немачком и српском у Бечу, у којем он студира медицину.

¹² Милићевић је већ био превео с руског Гилфердингова *Писма о историји Србије и Буџарске*, а могуће је да читао књигу *Путовање по Босни, Херцеговини и Савској Србији*, објављену 1858. у Русији.

На почетку књиге наведена су два цитата. Први је из друге Вукове књиге *Српских народних њјесама*, из песме „Милош у Латинима”: *Да ли знаише наше манасише, / Наших славних цара заду- жбине, / Какви ли су а колики су*, а други је из *Јеванђеља њо Луки*, глава 18, стих 41: *Вера њвоја сиаси њше*. Први цитат указује на поштовање Владана Ђорђевића према Вуку Караџићу (био је један од носилаца Вуквог ковчега на сахрани у Бечу), што се огледа и у његовим приповедачким радовима које исписује вуковским језиком, а други истиче значај Студенице као верског центра у очувању идентитета српског народа. Иза цитата следи посвета владици ужичком господину Јанићију, у којој му писац захваљује на „доброту” која му је омогућила да пропутује и позна „један тако важан део наше отаџбине”. Владика, каже се даље, показује узвишену љубав којом потпомаже све што ће „нашу млађану књижевност подићи и оснажити”¹⁹. Иако по тону и форми куртозана, посвета сведочи да без владичних препорука не би било лако стићи – видећемо то из путописа – до манастира и за дан-два прегледати најважније предмете из студеничке ризнице, коју калуђери нису радо отварали. А да је српској књижевности, млађаној, у повоју, била потребна подршка, у то нема сумње.

Испод наслова *Сѡуденица* стоји „путничка црта” што указује да је реч о тексту који спаја два жанра: путопис и причу (црту). Путопис се најкраће дефинише као опис, често у форми дневника, боравка и авантура у непознатој земљи (пределу); у модерном путопису, а његови почеци се вежу за Гетеа, Стендала и Стерна, важна је и субјективна („сентиментална”, како би рекао Стерн) слика предела кроз који се путује²⁰. Црта се пак описује као краћа фикционална проза²¹.

У даљој анализи видећемо да Ђорђевић комбинује објективни и субјективни (сентиментални) приступ у опису пута до Студенице и самог манастира. Своје путовање употпуњује највероватније фикционалним згодом (цртом), у којој се опет мешају објективни (реалистички) и романтичарски елементи.

Текст је сачињен из два наратива, путописног и приповедачког (фикционалног), који се укрштају или, боље рећи, наизменично смењују, дајући нарацији интригантност.

По Ђорђевићу постоје две врсте путника: они којима су довољни крајеви и предели кроз које пролази и они који не могу без сапутника, одабраних или случајних – свеједно. Ђорђевић припада

¹⁹ Ђорђевић, Владан: *Сѡуденица, ѡпутничка црта*, у књизи *Сѡуденица и Ибарска долина*, Београд, 2019, стр. 50. Сви наредни цитати су из тог дела.

²⁰ Cuddon, J. A.: *A Dictionary of Literary Terms*, London, 1984.

²¹ *Речник књижевних ѡермина*, Београд, 1986.

овим другима. Јер без сапутника нема ни „црте“ (приче) до које му је стало. У једном каснијем путопису Ђорђевић цитира Стерна из *Трисџрама Шенџија*: „Да ми је ма каквог сапутника имати, па макар од њега никакве друге вајде немао, него што би пред вече учинио примедбу, како су сенке од дрва све дуже што је сунце ближе свом заходу”²².

Путописне партије у *Сџугеници* имају овај редослед: 1) путовање на коњу и пешке преко планине Ђакова, 2) опис Маглича 3) први, ноћни сусрет са Студеницом, 4) јутарњи обилазак манастира, са детаљним описом изгледа задужбине, и спољњег и унутрашњег, и каталогом ризнице.

Приповедачке партије издвојене су за пишевог пратиоца Марка (главног сапутника), за кога сазнајемо да је из Турске пребегао из Србију, за сусрет са Ером Вуксаном (пролазног, случајног сапутника), за сишавшег с ума Бојана и сестру му Марицу (ово су „наметнути сапутници”, али партија о њима је централна) и за Цигане-мечкаре (случајни сапутници).

Путописни жанр не дозвољава Ђорђевићу да до краја и доследно спроведе своју романтичарску поетику и праксу, јер у „овим текстовима ремети се граница између имагинативне и дескриптивне прозе, живота и литературе у традиционалном смислу, и стварају предуслови да и нелитарни материјал постане литераран”²³. Хибридни карактер текста, симбиоза документарног и фикцијског, присиљава Ђорђевића да уводи и реалистичке елементе, којима није нарочито склон. Путовање преко Ђакова није лако, кишан је и хладан дан, август је, а писац носи цубе, реке и потоци су надошли, пут је стрм и блатњав, за тили час се може стрмоглавити у урвину. Описи фикцијских ликова, као Ере и Бојана и Цигана-мечкара, детаљни су, без „улепшавања”, што је карактеристика реалистичког поступка. Писац преноси верно њихове дијалоге, са архаизмима, поштапалицама и дијалектизмима, уз употребу и ијекавице и екавице (што је иначе карактеристика студеничког краја).

Код описа манастира и његових драгоцености Ђорђевић користи публицистичко-научни дискурс, ослањајући се на радове Вујића, Милићевића и Каница. Његови архитектонски описи много дугују Каницу, у којима немачке изразе преводи, некад мање, некад више успешно на српски, а опис студеничке ризнице није ништа друго него проширени ивентар који су дали Вујић и Милићевић.

²² *Пуџничке црте Владана Ђорђевића, књиџа џреџа. Царџрад и Букурешџ*, Београд 1874. стр. 9.

²³ Иванић, Душан: *Срџска џриџовџејџка између романџиџке и реализма (1865–1875)*, Београд 1976, стр. 365.

Но, и овај документарно-реалистички наратив Ђорђевић, кад год може, сенчи романтичарским елементима. Све ружно, прљаво, мрачно и ниско Ђорђевићу само служи као контраст, да истакне лепо, чисто, светло и узвишено.

Већ у почетним реченицама види се да је Ђорђевићу стало до приповедања колико и до фактографских детаља. „О, буразере, викну Марко колико га грло доношаше кад дођосмо до потока Лопатнице, што мало даље од лопатничке механе тече испод једне стране”. Марко је Ђорђевићев пратилац, и из текста није јасно да ли је фикционална или стварна личност. Марко се обраћа неком козару. „А да славе ти, је ли надошла ријека?”, викаше даље мој пратилац, склопивши шакама левак око уста, да га само пастир чује, јер у потоку беше доста сваљених стена, па је вода брујала, да се једва човек у близо разумевати могао с другим”.

Реч је о чисто наративној слици, исписаној у реалистичком кључу, са навођењем верног говора јунака (он као поштаплицу убацује заклетву „а да славе ти” и реч „река” изговара „ријека”).

Путопис почиње, у ствари, описом пењања уз планину Ђакова, блатњавим и уским путем по кишном и хладном августовском дану. Али и у таквом пределу и дану може се, по нашем писцу, наићи на романтичну слику. То су развалине града Маглича, које се одбијаху „чудно од густог, тамног зеленила које га свију страна окружаваше”. Слика Маглича враћа писца у романтичну прошлост, са жељом да у „зрачном сну разгрејане маште поврати наше царевање”. Из сањарија тргне га појава и грактање гаврана, који се уздиже из града и полети према путницима. И гавран је неизбежан у репертоару птица романтичарске поетике. Углавном, као у народној песми, весник је лоших вести. Овде није! Овде гавран очекује оног који ће га повести тамо одакле је давно донео лоше вести, на Косово. Очекује осветнике Косова.

Време се мења, доле у долини искрсавају густе облаци, што писца подсети на „величанственост” у Његошевим стиховима, у којима са планинског врха посматра и сунце и громове и облаци. Помињање Његоша, а касније Рубенса или изгледа Свете Софије, има за циљ да покаже како је млади писац врло образован. Пред том сликом писац је немоћан, признаје да није у стању да је опише, можда би то могла музика. По романтичарима, све је „звук”, како би то рекао Бранко Радичевић. Своју мисао Ђорђевић не завршава, оставља је отворену, што обележава са три тачке. И он, попут других романтичара, често употребљава три тачке, држећи се идеје да је свет неисказив у недостачу одговарајућих речи.

После ових романтичарских слика и реминисценција опет следи реалистички наратив: описи невремена, рђавог пута, умора.

Али у то помало већ досадну, суморну причу Ђорђевић убацује хумористичку епизоду о Ери. Опет Ђорђевић инсистира на контрасту (озбиљно/смешно) и на брзој и лакој промени приповедачког ритма. У тој недођији, где се смењују плускови и промпласаји сунца, појављује се човек са уларом. Он, Вукасан Ера, држи да на улару води кљусе. Али кљусета нема. Изгледа да га је у путу загубио, закључује Вуксан, и наставља пут према Магличу. Познајући добро Вукасана, Марко исприча згуду како је њега и Вуксана, док су у Старом Влаху, на коњима преносили крчаге, гађало каменом неко чобанче. Један камен окрвавио је Вуксанову главу, а Вуксанов коментар је био: боље окрваљена глава него разбијени лонци.

Приче о Ери слатко су насмејале Ђорђевића („морао сам се добро држати да не паднем од смеха с коња”), али на кратко, јер су ушли у срце Ђаковачке планине, тог „хајдучког гнезда”. И опет настаје опис „величанствених” кланаца и водопада, пећина са небројаним накитом од сталактита. густих шума које стварају свечану помрчину у коју не сме да завири ниједан сунчев зрак. „Подигох главу колико сам могао више, али не могах сагледати врха ни једној јели, а камоли да сагледам комадић плавог неба”.

Марко, који је донедавно био весео, почиње да пева неку тужну песму, а Ђорђевићу се учини да слуша гусле, „тако та песма беше налик на оне звуке, које је само горко ропство из човечијег срца изазвати могло”. Тад се Ђорђевић присети да му је Марко причао да је прошле године пребегао из Турске.

Ту тужну песму прекида страшна рика, и убрзо на чистини Ђорђевић и Марко угледају неколико сељака који покушавају да свежу неког горостасног мушкарца, дивљачког и суманутог изгледа. Опис тог мушкарца дат је детаљно, реалистички: коса неочешљана, очи закрвављене и искочиле „као у вола”, уста разваљена као у каквог звера, из њих се цеди бела пена и слива низ необријани подбрадак. Рухо му је покидано, поремећено и блатњаво.

Као да се уплашио мрачне слике тог јадника кога су обузеле нечисте силе (ђаволи), Ђорђевић одмах иде на контраст: поред тог „страшног човека” стоји женски анђелак, „младо црнооко девојче коме се на лепушкастом лицу огледало крајње очајање”. Убрзо ћемо сазнати да је то Мара, сестра „бесомучњака”, који стално понавља „Света правдо! Бабова сабља!” Несрећног човека, по имену Бојан, воде у Студеницу, не би ли му „Свети краљ помогао”.

Али Ђорђевићу није довољан опис „анђеоске Маре” да ублажи натуралистичке сцене везивања болесног, већ мора да придода и свој коментар, наравно у духу романтичарске, „сентименталне” поетике.

Мене беше дубоко потресло то што видех на оној пољаници. И сад ми пође уз тело језовита хладноћа кад помислим како беше страшно погледати оно накажено лице, на коме не беше остало ни трага каквом човечком осећању или каквој му драгој мисли, оне зверске црте које ми се на зверињу ни у пола не би тако страшно чиниле, што ме изненадише на човеку: и сад ми је жао кад се сетим лепе Маре, што лебђаше над својим бесомучним братом, с оним анђеоским лицем, на коме и очајање беше умиљатије...

Ђорђевић нагло прекида ово размишљање, односно правдање читаоцу, и враћа се главној нити приповедања. Следи опис ноћног силаска низ Ђаковачку планину према манастиру, силаска који је тежи од пењања, јер се човек може зачас стрмоглавити у амбис. У том силаску, Ђорђевићевом коњу спадну потковице с предњих ногу. Сам писац, кога мори жеђ, често пада, да не зна који га део тела боли. И онда следи коментар, чија је примарна сврха да оправда то присуство „ружних”, реалистичких детаља. „Не бих вас мучио причајући вам овако немиле ствари, али човек се радо сећа беда и невоља, пошто их је једаред препатио, па крај веселе ватрице, у сухоти и свакоме добру, прича како му је било.” Овај поетички коментар шаље поруку да је литература и прича о „бедама и невољама”, о свету „као долини суза”, али да она, у суштини, припада бољем, лепшем и срећнијем делу људског живота (место јој је у „сухоти и свакоме добру”, поред „веселе ватрице”).

Стићи до манастира Студенице заиста је у то време представљао праву авантуру, али је јасно да Ђорђевић донекле преувеличава све невоље и тегобе које очекују путника, како би истакао да је све то вредело због крајњег циља – да се види Студеница.

Ђорђевић ће Студеницу угледати на месечини. Јесте да га је низ Ђаково пратила киша, али су се црни облаци „завадили” на небу, „па се стадоше разилазити куд који, те тако на један пут сину весела месечина”. Опет контраст: после кише и мрачне ноћи, наједном месечина. Месечина је, иначе, један од омиљених топоса романтичара. Поглед на Студеницу објасану месечином чини да „умор, глад и жеђ” одлете. „Моја цела душа беше у том погледу.” „Како лепо блисташе та Србинова амајлија кроз танки вео фантастичне месечине.”

Ђорђевић је започети обилазак Студенице сутрадан. У опису архитектонике и скулптурних украса, он ће се држати Каницове књиге, за коју је рећи да је „колосално дело”, скренувши пажњу да Немац није добро прочитао напис патријарха Чарнојевића, који он доноси у целини. Ђорђевић ће, као Вујић и Милићевић, дати каталог најважнијих предмета из студеничке ризнице. У Студеници

се чувају и два ковчега, Стевана Немање и Стефана Првновенчаног, „што су Србину дража од свега злата, сребра и драгога камења”.

Да би направио паузу у том сувопарном набрајању студеничких реликвија, које прати преписима записа на старосрпском, Ђорђевић се за тренутак враћа започетој причи о бесомучњаку Бојани и његовој сестри: они су пристигли у манастир. Појава сивавшег с ума привлачи велики број света, од деце до сељака, од калуђера до манастирских момака. Бојана затварају у ћелију.

Пошто нико од калуђера није знао шта се десило Бојану, а пратиоци и сестра су отишли да се одморе, Ђорђевић онда одлучује да погледа и Краљеву цркву, коју, рекли смо, Каниц узгред помиње, а Милићевић је у свом извештају прескаче. Он примећује да су слике врле старе, и да је особито „красна” *Улазак Бојородице у храм*. (То је и јесте једна од најлепших фресака, које су радили чувени фрескописци Михаил Астрап и Евтихије.) Од осталих фресака описао је фигуре Светог Саве, Немање, краља Милутина и краљице Симониде. Детаљније су описане последње две.

Ђорђевић стиже и да види трећу цркву студеничког комплекса, црквицу Светог Николе, за коју вели да је „најстарија”.

И тиме се завршава путописни део текста.

Завршетак припада фикционалној нарацији.

По разгледању Краљеве цркве, Ђорђевић среће једног од Бојанових пратилаца и разговору сазнаје да је несрећни човек жртва зеленаша: они су му узели не само цело имање већ и старинску сабљу коју му је бабо оставио на чување у аманет. Бојан, иначе поносит човек, падне на колена, молећи зеленаша да му остави ту сабљу, али „чаршилија” ни да чује. Да није било пандура, Бојан би зубима заклао зеленаша.

Тако Ђорђевић први најављује тему, која ће постати опште место код српских реалиста, којих, тада, још нема на видику.

Иако је већ описао, при првом сусрету, како изгледа Студеница ноћу, он се враћа том призору, и тај сладуњав опис у изразитом је контрасту са пређашњом причом о Бојановом страдању. „Месец посребрени планине, бацајући дугачке сенке с њихових девичанских шума, па се оде играти с ђаволастим таласима хитре Студенице.”

Пре него што настави причу о Бојану, Ђорђевић ће уметнути још једну згоду, у којој ће доћи његова већ испољена умешност спајања реалистичких и романтичарских елемената. У манастир стижу Цигани мечкари. Опис те групе, у којој има деце, грађен је реалистички: Ђорђевић каже да су Цигани код нас обично ковачи или лопови; дете које води магаре изгладнело је, види се да није „скоро хлеба окусило”, а због тога што му се животиња отргне добија од једног Циганина жестоке батине, да су сељаци морали да

га отргну како га батинаш не би усмртио. Дете је лоше обучено, виде му се „полуосушена и начађена” прса, „на којима си рахат ребарца могао избројати”. Босо је, ноге су му блатњаве, боја тела могла би му се упоредити „с изгледом масних и прљавих ћепенака”. С малишаном један од сељака збива грубе шале. Од даљег понижавања малишана спасавају Ђорђевић и један сељак, коме у недра страпају неколико крајцара.

Путопис се завршава јутрењем у манастиру, где калуђери приводе Бојана, коме су претходно одрешили руке, ћивоту Светог Краља. Није случајно изабрано јутрење: јер је оно и најава светлости као победе над тамом. После целивања свечевог чела, долази до Бојановг исцелења. Он би пао на земљу, да му главу у крилу није придржала сестра.

„Како величанствена беше то слика! Под отвореним ћивотом свечевим клечаше бели анђелак, држећи нежно на крилу човека, у кога се душа враћа.”

И на крају тог описа Ђорђевић додаје коментар: „Кичица кавог Рубенса створила би из тог једног тренутка читав свет.”

Несрећни Бојан долази свести и пита где се налази.

„Ми смо у Студеници, бато! – прошапута девојче, гушећи се од радости.”

Врло вешта и ефектна приповедачка поента. Тако је Ђорђевић успешно спојио путописну и фикционалну причу, све у циљу глорификације најпознатијег српског манастира. Управо због свечаног, химничног финала текста, који се завршава понављањем Бојанове узречице „Слава тебе, Госпode, слава тебе”, Ђорђевић је до детаља описао – да поновимо – тешкоће путовања до Студенице само да би имплицитно поручио да је то било вредно оног што их је чекало. И из истог разлога, у мрачним цртама, описао је изглед и понашање бесомучњака, као што је убедљиво испричао причу о његовом страдању: његовим спасењем у ствари се велича значај и вредност славног манастира, не само у историјско-културном смислу већ и у религиозно-моралном. Тако је Ђорђевићев путопис заслужио да се прича поред „веселе ватрице, у сухоти и сваком добру”.

Ђорђевићев текст извршиће велики утицај на потоње путописце-посетиоце Студенице, који ће се држати двodelне, путописно(документарно)-наративне структуре (Милош С. Милојевић, Панта Срећковић, Арса Пајевић, Владимир Николић)²⁴. Милојевић ће чак полемисати са Ђорђевићем, замерајући му што је, поводећи се за Каницем, у Студеници проналазио стране утицаје, не

²⁴ Види: *Студеница и Ибарска долина, сѣтари њујойиси*, Београд 2019.

видећи да је у њој све аутентично, српско. Иако и сам романтичар, Милојевић неће идеализовати студеничке калуђере (већина је неписмена) а ни народ из околних села (болује од сифилиса). Остали поменути писци описиваће, као и Ђорђевић, живописне пределе Ибарске долине, уз неку веселу згоду коју су доживели у кафанама или у сусретима са лепушкастим чобаницама.

Ђорђевић ће касније, упоредо са књижевничком каријером, правити и лекарску и политичку. Ова последња биће му најважнија. Књижевност за Ђорђевића постаје слушкиња у остваривању политичких циљева.

Ђорђевић је оставио огроман опус: приповедачки, романистички, драмски, преводачки, научни, мемоарски, путописни, али он не прелази границе „коректног писања”. Најбољи Ђорђевић је у документарној прози, путописној и мемоарској, у којој првенац *Ситуденица* заузима пристојно место.